

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

АФОРИЗМИ

КРИЛАТІ ВИРАЗИ

ТВОРЧІ РОЗДУМИ

СКАЛКИ ДУМОК ВИСОКИХ

ВИДАВНИЦТВО
ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
КИЇВ 1968

УПОРЯДНИКИ
МИХАЙЛО КОВАЛЕНКО
ОЛЕКСАНДР ПІДСУХА

У2
Д58

7—3—3
128—68—М

Книжкова фабрика
«ЖОВТЕНЬ»

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Діти ростуть у сні. А такі, як Довженко,— після смерті.

Ім невідвладна їхня творчість.

Вже за життя Довженка творчість його вразила світ своїм безмежжям. Чесна праця, висока поетична пристрасть письменника й кінорежисера увійшли в історію мистецтва світлим, несхибним дороговказом.

Творчий шлях Олександра Петровича Довженка не легкий. Він прямий, незвивистий, висхідний і, може, через те всіяний терням. Великий мандрівник на тому шляху був завжди справжнім художником, глибоким мислителем, народним моралістом. Довженко ріс, міцнів, стверджувався на полі мистецтва, зазнаючи і хвали, й огуди: великі не живуть легко.

А скільки було потрясінь на його життєвому, творчому шляху! Скільки гіркот, звинувачень, загроз! Та митця, за найтяжчих обставин, оберігала його мудрість — народна, воля — гранітна, свідомість — комуністична. Він здіймався орлом над видимим світом і ширяв сміливо й відважно. В змінах і суперечностях життя Довженко не був

байдужим спостерігачем, його тривожило й захоплювало все. Своєю творчістю він вторгався в усі сфери нашого життя й історії.

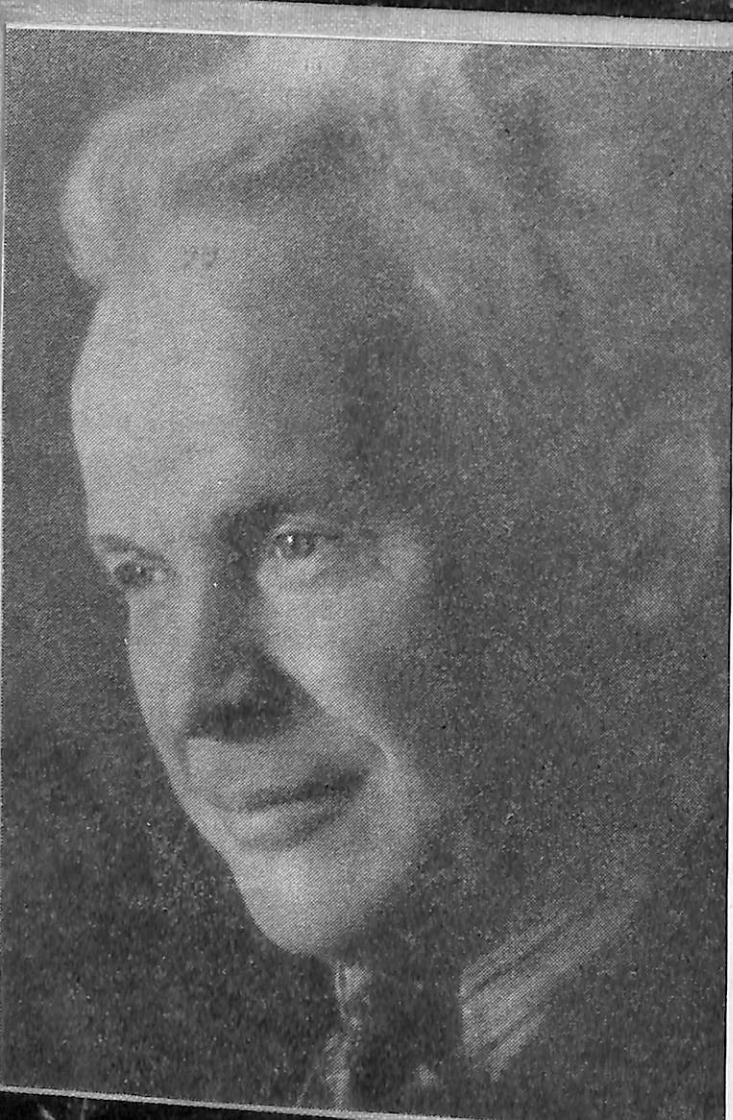
Як і всі великі люди, Довженко спромігся вмістити в своєму серці долю цілого покоління, народу, світу. Мудрість Довженка може стати чудовим джерелом етичного й естетичного виховання нашої молоді, зокрема творчої. Поставлені в ряд крилаті вирази, афоризми, влучні висловлювання, дібрані з творів зразки глибинної образності та вражаючої метафоричності мови геніального митця становлять багату арсенал радянської літератури.

В цій збірці подано тільки краплини Довженкової мислі, скалки віщих розмірковувань над різними явищами історії, мистецтва й літератури, філософії й моралі, над місцем і роллю митця в радянському суспільстві. Тут подано також дещо з Довженкових роздумів, характеристики його героїв, їхніх мистецьких портретів, деяких творчих змагань митця... В усьому цьому відсвічено його творче кредо, відбито його мудрість, світогляд. Мудрість Довженка — образна, гостра, смілива. Вона безмежна. В ній так багато проникливого і простого, душевного й доброго, сучасного і звер-

неного в майбутнє, що вона відкриває людині якийсь нове і не знане досі відчуття дійсності. Творячи в огненному процесі життя, охоплюючи минуле й сучасне, Довженко по-своєму дивився в майбутнє. Тому його твори сучасні й сьогодні і, без найменшого сумніву, вони будуть ще сучаснішими завтра. І, може, те, як в найскладніших умовах часу Олександр Петрович умів долати найтяжчі лиха й випробування, не забуваючи й на мить свій поклик — діяти для справи, щастя і радості народу, стане особливо корисним і повчальним людям. І нам би хотілося, щоб з поданих тут уривків текстів-роздумів суворого Довженка якісь краплини впали до серця доброї людини і викликали в неї творче дерзання. Особливо — в молодих відкритих серцях...

МИХАЙЛО КОВАЛЕНКО
ОЛЕКСАНДР ПІДСУХА

АФОРИЗМИ

Люблю народ свій палкою любов'ю.

Щоденник, 12.IX, 1954.

**Історія — це святая святих народу, недоторканна
для злодійських рук.**

«Слава нашому народові!» 30.XI, 1942.

**Я люблю людей своїх... І чим більш почуваю в
своїм серці любові чистої до них, тим дорожчими**

вони здаються, тим більше щастя, радості і світлого покою набирається і повниться моя душа од них. І я щасливий.

Записні книжки, 11.X, 1952.

Безсмертне людство. І в ньому людина знаходить безсмертя через свої діла.

«Потомки запорожців»

Не знаю я народу, да й нема такого другого народу нині на землі, щоб так багато створив, таку велику данину приніс всьому людству, як наш радянський народ, здобувши скарби під прапором Леніна у великих трудах, у небачених битвах,

12

у проявах велетенських духовних і фізичних сил, у щедрості, в готовності віддачі, в умінні оддати, в героїстві оддавання і творення.

Записні книжки, 11.X, 1952.

Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу. Це історія українського народу, народу-трудівника, народу-воїна, народу, що цілі віки бився, як лев, за свою свободу... Українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава.

«Українська пісня», 22.III, 1942.

З того часу, як розколовся світ і Ленін став на стороні людського, — не покладав я рук.

«Сіятель»

13

Ненавидьте рабство, як смерть, любіть революцію, як життя.

«Щорс»

Пройде тисяча, дві, три тисячі літ. З яким трепетом і заздрістю будуть згадувати нас юнаки, мужі і мудреці, і війну, і все наше незвичайне покоління гвардійців, людей-лицарів, на долю яких випало стільки нещастя і щастя, стільки горя і радості, стільки крові, стільки поту, стільки боротьби і праці, і перемог, що їх з лишком вистачило б на десяток поколінь. Скільки книг про нас напишуть! Скільки пісень! Скільки благородних нащадків-юнаків у мріях своїх будуть переносити своє життя на машині часу в нашу величну епоху! В епоху, коли було важко, коли ніщо не давалося даром, коли за кожен клапчик своєї землі платили кров'ю і життям. У цей величний, мужній час, у ті часи, коли наш радянський двадцятип'ятирічний

народ-богатыр вийшов битися із змієм і переміг його. І ввійшов у світову історію з чистим лицем і прямою ходою. На наших полях — доля людства.

Записні книжки, 3, IV, 1942.

Життя таке коротке. Поспішайте творити добро.

Лист до сестри, Жовтень 1952 р.

Прекрасна людина в бою за Батьківщину.
Прекрасна вона в стражданнях і в смерті за неї.
Але найсвітліша краса її в труді.

«Поема про море»

Радянський народ весь вихований у прагненні подвигу.

І все його життя, невідоме і незрозуміле ніяким іноземцям і глибоко приховане від них,— це життя подвижників, що проходило саме в спрямованості подвижництва.

Чверть століття цього життя, сповненого подій, безприкладних злигоднів і обмежень во ім'я всесвітнього щастя, було ніби підготовкою до велетенського подвигу, який потряс на довгі віки весь світ.

Щоденник, 24.II. 1945.

Коли б не відбулася у нас в сімнадцятому році Велика соціалістична революція, сьогодні ціла Європа перебувала б під диктаторськими чобітьми Гітлера і Муссоліні.

Щоденник, 7.XI. 1945.

16

Думай неухильно тільки про велике. Підніми природу всю до свого серця і серце своє високо неси. Якщо вже сталося так, що тебе ранили,— усміхайся, ніби ти не піт і кров пролив, а благодворну росу.

Лист до П. Й. Панча, 14.V. 1954.

Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно

2 82

17

і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людського суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний.

«Зачарована Десна»

Велике діло — добре слово. Воно часом дорожче від усього, від усяких ліків, від багатств і потрібне людині, як хліб і мед, як жива вода.

Записні книжки, 11.IX. 1952.

Про митців, особливо про тих, які пішли з життя, слід судити з того, в чому вони мали успіх, а не з того, в чому вони зазнали невдачі.

«Письменник і кіно в світлі вимог сучасності». 20.XII. 1954.

Поки на землі житиме хоч один голодний старець,— всі старці. Поки бодай одна душа пробуде в неволі,— ніхто не свободен.

«Поема про море»

Є люди, для яких наказувати — значить лаятись.

Записні книжки, 3.XII, 1943.

Єдина путь серед бур — назустрічі! Це свято повинен пам'ятати мореплавець... Мореплавець, який іде на пошуки нового світу...

«Антарктида»

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле! Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й святе моє сучасне, що стане теж для них колись минулим у велику добу комунізму!

«Зачарована Десна»

Прекрасне пізнається в порівнянні.

«Письменник і кіно в світлі вимог сучасності», 20.XII, 1954.

20

Він був схожий на великий рояль, в якому чомусь грали тільки три клавіші. Решта вистукувала розпорядження.

Щоденник. 5.XII. 1948.

Може людина помилитися в людині, але не можуть народи помилятися в народах. Не можуть помилятися мільйони в мільйонах.

«Радянська людина — прекрасна»,
14.II, 1956.

Якщо начальник, спонукуваний невідомими вам домашніми або службовими драмами, діставши де-небудь у ще вищого начальства прочухана,

21

почне кричати на вас, не падайте духом, не біжіть вішатись, не проклинайте життя. Ви можете дуже ласкаво, більше того, співчуваючи йому, сказати чомно:

— Не утруднюйте себе криком. Повірте, що навіть звичайна розмова з вами приносить мені справжнє страждання завжди.

Щоденник, 5.III. 1948.

Непошана до старовини, до свого минулого, до історії народу є ознакою нікчемності правителів, шкідлива і ворожа інтересам народу — однаково свідомо чи несвідомо, бо не хлібом, не цукром, і не бавовною, і не вугіллям єдиним буде жив чоловік у соціалізмі.

Записні книжки, 2.IV. 1942.

Недобрий хліб породжує сум.

«Поема про море»

Люди хочуть прилучитися до безсмертя. Колись їх діти вимолювали його в церквах на колінах, б'ючи поклони з копіечною свічкою в руках. Сьогодні воно, безсмертя, само стукає в двері онуків.

«Повість полум'яних літ»

Любіть землю! Любіть працю на землі, бо без цього не буде щастя нам і дітям нашим ні на якій планеті.

«Поема про море»

Бог в людині. Він є або немає. Але повна його відсутність — се великий крок назад і вниз. У майбутньому люди придуть до нього. Не до попа, звичайно, не до приходу. До божественного в собі. До прекрасного. До безсмертного. І тоді не буде гнітючої сірої нудьги, звірожорстокого, тупого і скучного, безрадінного будня.

Щоденник. 2.І. 1946.

— Треба жити чимсь добрим. Ви нам про добре напишіть та научіть нас доброму й красивому. Хочеться радості, хоч крапельку.

— Це лагіровка.

— Не знаєм. Пожалійте нас.

Записні книжки. 2,IV. 1942.

Як я ненавиджу мізерність і розумову бідність.

«Життя в цвіту»

Людина родиться для щастя й для радості, і бореться вона і діє во ім'я щастя. І розцвітає людина в щасті, а не в журбі, в світлі, а не в темряві й незнайстві, в сім'ї, а не в розлуці, і ніколи не в неволі.

Щоденник. Листопад 1945 р.

Від людського життя і навіть від життя цілих поколінь людей залишається на землі тільки прекрасне.

«Земля»

Бездоганність людська є в більшій мірі ділом удачі й щастя, аніж наслідком чеснот.

«Зачарована Десна»

Ми єдина в світі країна побудованого соціалізму, в якій слово «інтелігент» звучало [колись] як зневажливе слово. У нас було заведено поняття «гнилий інтелігент». А між тим інтелігент ніколи не був у нас гнилим. Навпаки, він був полум'яним, чистим, передовим. Гнилою у нас була не інтелігенція, а міщанство. Воно осталося гнилим і нестерпно сердючим і зараз, не дивлячись на високі державні посади, що воно їх посідає.

Сьогодні інтелігенція «завоювала» собі честь стояти на третьому місці після робочих і селян. Знаменний розподіл. Кажу собі: людину, пам'ятай — вища твоя мета — стати на третє місце, на місце найвище, найдостойніше, найпрогресивніше. Люби се слово, хай буде воно твоїм символом —

людина-інтелігент, бо не може бути радості життя сьогодні у країні, де тебе немає, де ти занедбана, третьорядна, фальшива чи підроблена, які б високі слова не написала на кам'яних скрижальях рука великих інтелігентів Маркса, Енгельса і Леніна.

Щоденник. 9.XII. 1945.

Так уже створено нашу людину. Всім наділила її природа. І силою, й відвагою, й добротою, і благородством душі, та є в неї часом одна хвороба — не скрізь вистачає їй вправності, наполегливості завершити добре розпочату справу. Нема ще в неї іноді культури розрахунку. Не любить вона точності. Не любить секунди, сантиметри. Від легкої звички до неосяжних можливостей не завжди у неї справний годинник, і колесо, казав той, не завжди кругле.

«Перемога»

«Я скоротив мистецтво втрое. За це я одержав орден і захистив кандидатську дисертацію. Тепер захищаю докторську...»

Щоденник, 16.VI, 1949, «Органчик».

Люди, що годують хлібом, молоком і медом других людей, живуть у хаті на землі, що подарована вже їм законом новим навіки у вічне, в обов'язково вічне користування, себто в обов'язок неухильний і неодмінний. Вони розмовляють мовою хати і поля. Коли ж обставини, оточення або випадок сунуть їм під руку портфель, хоч будь-який, дешевенький, вони кидають хату і змінюють мову, бо з нею якось ніяково завідувати бодай чим, а портфель наказує завідувати пильно і щиросердно...

«Хата», 5.IX. 1945.

— Коли в якомусь там колгоспі діло дрянь, кажу завжди — шукайте дурня.

— Находять!

— Точно.

— Яка велика роль припала дуракові!

— Себто!

— Велика і страшна.

— А що страшнішого! Дурість і дурість.

— Колись, у приватницькі старі часи, навколо дурості народжувався сміх. А зараз усупільнений дурак — се вже соціальне лихо і колективний смуток.

Щоденник, 10.XI, 1945.

Людська душа — це чаша для горя. Коли чаша повна, скільки не лий уже, більше не вміститься.

Записні книжки, 15.III, 1942.

Боягуз, і той прикинеться колись хоробрим, скупий — раз у житті — щедрим, падлюка — добрим, нещасний — щасливим. Єдиним не прикинеться — інтелігентним. Вже як нема отут, — не питай, не допоможе, на яку службу не признач.

«Поема про море»

Війну називають мистецтвом. Вона таке ж мистецтво, як шизофренія або чума.

Щоденник. 19.XI. 1945.

— Підлабузництво — це свого роду наркотик. Він потрібен, інакше б його не було.

30

— Кому він потрібен!
— У першу чергу всім особам, що займають не свої пости.

Щоденник. 16.VIII, 1945.

Тільки велика мета народжує великі характери...

Записні книжки. Листопад 1945 р.

Я помітив, що характерною рисою тупих людей, що займають іноді відповідальні посади, є уміння швидко приймати радикальні рішення з усякого питання.

31

Тут актом дії компенсується пустота. Се є твердість. Звідси до гнучкості дистанція велика. Другі властивості людської душі, як, приміром, порядність, чесність, благородство, уважність, навіть простота, обов'язкова ввічливість, не кажу вже про люб'язність, чулість, [трапляються] так рідко, що я завжди плачу од зворушення, коли серед людської тайги знаходжу отсю рідну квіточку женьшеня дорогого.

Щоденник. 26.VIII, 1945.

Не знаю, чому зараз люде так не люблять трудитись! Чому їх треба підганяти газетами! І для чого, скажіть мені, труд розглядається вже як щось виключне! Чого його оголосили ділом честі, доблесті й геройства, коли він сам по собі є просто діло.

...Не треба бути героєм, щоб трудитись. І доблесті

32

особливої не треба. Не слідє так залякувати людей трудом. Труд — штука приємна, радісна... А на геройство не всякий способен. А тепер якось так вийшло, що од доблесті й геройства труда всі тікають по канцеляріях, той у інженери, той у офіцери, а дівки в міліцію... А гончара, плотника, критника чи гарного шевця немає, вивелись доценту...

Щоденник. 10.XI, 1945.

«Якщо будуть до мене проситися на прийом або дзвонити особи, що іменують себе моїми товаришами або родичами, не пускайте. У мене немає родичів і товаришів».

«Заступник дурня», 1.V, 1952.

3 82 33

Єдина достовірність серед усіх химер і пристрастей людських — страждання.

«Бронза». 1.III. 1944.

Я щасливий, що не став злим, що житиму без ненависті й страху, що збагнув своє місце на землі.

«Повість полум'яних літ»

**Дитинство дивується.
Молодість обурюється.
Тільки літа дають нам мирну рівновагу і байдужість.**

Щоденник. Червень 1945 р.

Історія народів учить нас, що та держава велична, в якій велична мала людина.

«Письменник і кіно в світлі вимог сучасності», 20.XII, 1954.

Чому правителі ненавидять пацифізм завжди і особливо напередодні казку? Тому, що всі вони по суті своїй — раби глибоких атавістичних інерцій, на яких базується й процвітає вся сила й природа їх влади. Гляньте на Землю. Вона вкрита пам'ятниками вбивцям і їхнім коням у багато, багато більшій мірі, ніж їх антиподам. І ще одне: всі пам'ятники антиподам вбивць і мучителів дешевенькі.

Щоденник. 5.I. 1946.

Всі прагнуть посад... До смерті не зрозумію, чого так лізуть до посад. Що може бути кращого від конкретної роботи, від уміння творити конкретну цінність для свого суспільства!

Щоденник. 26.VIII, 1945.

Поки я живий — я йду вперед.

«Мічурін»

— Синочку! Здрастуй! Се ти! Появився на світ!.. Як гарно! Неначе гілочка виросла з мого серця. І сам я наче народився заново в четвертий раз.

36

Хлопчику мій... Хто ти! Хто він! Товариші... Може, це народився видатний талант. Га! Може, це новий світоч людства! Адже у світочів людства теж були батьки і матері! І небо зоряне було, і любили, і жаліли одне одного...

«Поема про море»

Творіть дітей, молоді... Будьте щедрі й на любов, на крики народжень.
Творіть дітей, народжуйте сміливо й багато. Повніть нашу землю.

«Повість полум'яних літ»

Не припиниться буття, краща з планет, наша Батьківщино, Мати-Земле! Зникнемо ми, змінючись

37

на твоєму лоні, покоління за поколінням, як хвилі в океані, в кривавих обіймах страждання з радістю. Але, зникаючи, завжди казатимемо: «Слава тобі! Слава твоєму хлібові, винограду й вину, слава приходу й відходу, весні й осені, дням і ночам, росі вечірній, і вранішній росі, любові, й праці, й дорогоцінній крові, пролитій в ім'я волі й братерства народів, в ім'я збагнення найголовнішої таємниці життя на тобі — таємниці нашої людської спільності. Ми твої діти, і ми твоя міра: ти прекрасна!»

«Повість полум'яних літ»

ПРО ТВОРЧИСТЬ

**Щоб бути художником, треба мати залізну муж-
ність...**

Щоденник. 5.VI. 1945.

**...Народ не прощає відсутності таланту митцеві
так само, як не прощає генералам програних битв.**

Лекція 11 жовтня 1949 року

Творчість безмежна і різноманітна...

«Автобіографія»

«Він був председателем і тому розумів у мистецтві більше за всіх».

Щоденник. 24.XI. 1945.

Письменник, коли він щось пише, повинен почувати себе врівні, на висоті найвищого політичного діяча, а не учня чи прикажчика.

Щоденник. 1.III. 1944.

Писати треба багато, писати треба щедро і треба писати красиво.

«Виховувати молодих кінодраматургів»

Треба не боятись високо мислити і свій художницький прапор нести якомога вище. Повірте, тут не може бути перебору. Ніякий талант і ніякий геній не в силі тут перебільшити.

Лекція 13 лютого 1956 року

Є якась міра речей у мистецтві, нижче якої творець не повинен опускатися, тому що втрата міри обернеться проти нього.

«Про красу». 1944.

Я мрію про митця, який написав би роман. Цей роман прочитали б у Політбюро і ухвалили б таку

постанову: «Починаючи з завтрашнього дня, цей роман здійснити в житті, хай він послужить ніби сценарієм для життя».

«За велике кіномистецтво», січень 1935 р.

Трудно писати. Трудно викласти душу, безмежно трудно бути точним і ясним.

Щоденник. 17.VII. 1945.

Мистецтво, в якому нема краси,— погане мистецтво. Коли краса зникає з твору або зовсім не відвідала його і автор раптом відчує, що ангели залишили його душу, марні тоді всі його споді-

вання: не допоможуть тут ні благополучні рецензії, ні короткоплинні нещирі похвали. Рано зникає його твір, наче мертвонароджений плід.

«Про красу». 1944.

**Як гарно людині в цій картині!
Не треба ні вбивати нікого, ні красти, ні зламувати. І комікувати не треба на догоду любителям реготу, ні вихитрюватись в складності сюжетних колізій.
Скільки простору для почуттів і думок, як далеко видно в просторах!..**

«Поема про море»

Що ви любите! Без чого ви не можете жити! За що ви готові йти щоденно на подвиги, жертви,

страждання! Що не дає вам спати, відпочивати, радуватись! Вам особисто, одному-єдиному! Простіть мене. Назвіть мені найголовнішу вашу особисту творчу пристрасть, без вогню якої світ провалиться в безодню. Чи у вас її нема, а є готовність відповідати моменту!..

«Поема про море»

Без трепету людських почуттів фільм мертвий, як планета без атмосфери. Бувають не тільки сценаристи і режисери, але художники і скульптори, у яких всі фарби, каміння і глина — мертві. Все є: майстерня, високе звання, академія, розум. Лише одного немає — хисту до перетворення мертвої природи в живу. Немає емоцій, таланту, а без людських емоцій, як говорив Ленін, ніколи не було, немає і не може бути людського шукання істини. Там, де немає боротьби людських пристра-

стей, немає мистецтва. Щоб хвилювати глядача, треба не тільки артистам-виконавцям, треба й авторів бути схвильованим. Щоб зворушувати, треба бути зворушеним. Щоб радувати, просвітлювати душевний світ глядача і читача, треба нести просвітленість у своєму серці, треба правду життя підносити до рівня серця, а серце нести високо.

«Письменник і кіно в світлі вимог сучасності». 20.XII. 1954.

Кінематографія — мистецтво реалістичне, мистецтво надзвичайної емоційної сили, що допомагає формувати свідомість людини, виховувати її в душі наших ідей і завдань. Можна сміливо сказати, що кіно — вчитель життя.

Стаття «Тарас Бульба». 1.VI. 1941.

Художній твір є завжди до певної міри протестом на користь чи проти когось чи чогось.

Не слід хитрити з читачем. Коли ви пишете, уявляйте собі, що ви завтра помрете, і що ви пишете заповіт для любих своїх дітей.

Не бійтесь захоплення. Бійтесь лжі і утрировки. Ніщо, ніякий ряд живих і ловких сцен, не затулять відсутності основної ідеї.

А ідея являється сама, якщо в романі є дві живі неоднакові, різні особи.

По закону природи: досить дотику двох пластинок металу — холодної і гарячої, щоб уже потекла електрика.

Щоденник. 23.XII. 1954.

Митець думає не тільки розумом, але й серцем.

Записні книжки. 31.VII. 1956.

Зараз ми будемо вкладати в уста артистів слова, які навіть не приснилися би на чернігівських луках ні їм, ні їхнім нащадкам цілі, можливо, століття, — не поклич їх до подвигу грім пролетарської революції.

«Щорс»

Мистецтво не може розвиватися за наперед визначеними еталонами. В його творчій природі — і шукання, і експеримент, і навіть іноді сміливі крайності в шуканнях, спрямованих на досягнення справжнього синтезу реалістичного мистецтва. Я не закликаю художників ні до абстракції, ні до індивідуалістичного естетизму, але я глибоко переконаний, що треба розширювати творчі межі соціалістичного реалізму.

«Мистецтво живопису і сучасність».
21.VI. 1955.

В чому полягає прекрасне! В процесі створення, у величі його результатів.

«Поема про море»

Нам так хочеться прекрасного, світлого життя, що жадане і сподіване ми мислимо часом як уже здійснене, забуваючи тим часом, що страждання буде з нами завжди, доки житиме людина на землі, доки вона буде радіти, кохати, творити. Зникнуть тільки соціальні причини страждань. Сила ж страждання завжди визначатиметься не стільки гнітом якихось зовнішніх обставин, скільки глибиною потрясіння.

Я не закликаю нікого творити плаксиві песимістичні сюжети. Так само, як і ви, я люблю народ і розумію, що особисте життя має сенс остільки, оскільки воно спрямоване на служіння народові. Я вірю в перемогу братерства народів,

вірю в торжество комунізму, та коли при першому польоті на Марс мій улюблений брат чи син загине десь у світовому просторі, я нікому не скажу, що переборюю труднощі його втрати. Я скажу, що я страждаю. Я прокляну небесні простори і буду плакати ночами в своїм саду, заглушаючи шапкою ридання, щоб не сполохати соловейка з квітучої вишні, під якою цілуватимуться закохані.

«Письменник і кіно в світлі вимог сучасності», 20.XII. 1954.

Я не писав би про царів, тиранів чи великих персон. Я склав би книжку або казку про отакесеньку людину, що призначається на посаду, для якої в неї ум-голови не хватає. І як ота людиночка... Як усе в неї зразу пішло обертом. Була неначе не дурна — показала дурість. Весела і привітна була — стала гордою і мовчазною. Була сором'язлива — стала категоричною. Була чесна — почала

підробляти покажчики. Мало того, зробилась нещасливою і почала вже, прах би її взяв, наводити нудоту на всіх, хто їй підлягає.

«Потомки запорожців»

Приберіть геть усі п'ятаки мідних правд. Залиште тільки чисте золото правди.

«Щорс»

Старе те, що давно було новим. А старовинне те, що, будучи у свій час новим, визначало якусь головну частину синтезу своєї доби, що знаменує характер минулої давнини, її вищий прояв. Тому

старовинне цікаве і дороге нам як спадкоємцям культури минулих епох. І ми користуємося ним часом у своєму сучасному мистецтві. В старовинному нема архаїчності. Архаїка є в старому. І є велика різниця між старовинним і архаїчним. До речі, в застосуванні архаїчного є завжди важкуватість і щось від монастирського смутку.

Записні книжки. 17.X. 1952.

Я завжди думав і думаю, що без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, особливо зараз, коли треба перебудувати майже все — всі міста, коли науці взагалі і зокрема інженерії й архітектурі вперше надана можливість бути в чудовому гармонійному поєднанні з природою на радість людям.

«Автобіографія»

Національний епос — втілення історичної пам'яті народу.

Щоденник. 18.XI. 1945.

Кіно — це пластичне, найбільш образне, поетичне бачення.

«Письменник і кіно в світлі вимог сучасності», 20.XII. 1954.

В останній час усі наші картини до того перенасичені словами, що можна сказати: в них не говорять, а базікають.

«Менше слів у фільмі». 24.V. 1948.

Мистецтво кіно, як і всі мистецтва, вимогливе, ревниве і жорстоке. Йому властиві всі якості мистецтва в найвищій мірі.

Лекція 11 жовтня 1949 року

Весь час на різних художніх радах порівнюють кольорове кіно з малярством.

Невірно, поверхове порівняння.

Малярство статичне. Колір в кіно процесуальний, динамічний. Він існує в стані невинного руху.

Отже, колір ближче до музики, ніж до малярства.

Він є — зорова музика.

І так, як ніякий акорд не робить музики один, — не робить фільму і один кольоровий комплекс.

Щоденник. 29.III. 1947.

Сценарій треба писати двома руками: в одній — маленький тонкий пензель для виписування очей і вій, а в другій — великий пензель для широкого, розмашистого письма стокілометрових просторів, пристрастей, масових рухів.

«Слово у сценарії художнього фільму». 1954.

Незрівнянна сила впливу кіно на формування естетичного смаку багатомільйонного глядача зобов'язує нас не втомно і пильно берегти чистоту мови. Використовуючи всі її надбані віками скарби, треба очищати її від архаїзмів, провінціалізмів і того хвацького словесного «новаторства», яке під маркою побутових словечок засмічує нашу мову зовсім так, як шуми і тріщання засмічують звучання радіопередачі, — іноді до такої міри, що вона здається вже ненормальною.

«Слово у сценарії художнього фільму». 1954.

Кіно вимагає величезної працездатності і працелюбності не тільки на зйомці, а й в усьому розумному процесі створення картини. Кіно — мистецтво «одержимих».

«Автобіографія»

Художній фільм подібний до музичного твору, який тим кращий і значніший, чим більше він збуджує в людській свідомості глибоких і тонких асоціацій.

«Радянському народу — прекрасне кіно»

Народна селянська архітектура в повній, думається мені, мірі може служити основою для українського стилю в архітектурі. Але його не

створено тому, що бралися за цю справу некультурні, необдаровані люди. Не знаючи, що і як синтезувати, вони вдарились в церковщину і на цьому потерпіли фіаско.

Як жаль, що ніхто й зараз не візьметься за це. Зрізані верхні кутки вікон і дверей і механічна імітація в покрівлі шифером старої стріхи — це не те.

Записні книжки, 20.VII. 1956.

Якщо не мовчати, на догоду довгій низці редакторів, наставників і повчальників, і не кривити пером в обхід питання, на догоду благополучності, на догоду тому, що скаже підла старенька княгиня Марія Олексіївна, на догоду квартири своїй, машині своїй, дачі своїй, місцю в президії своєму, — важко писати про село.

«Поема про море»

...Мистецтво має dorostati до тих категорій мислення, котрі змикаються з вершинами людської мислі, з думками авангарду, який веде нас до комунізму.

Наша роль полягає в утвердженні класу в часі. Це роль не моралізаторська, а роль співців, роль натхненників, роль філософів, техніків, інженерів, педагогів.

«За велике кіномистецтво», січень 1935 р.

Господи, як я ненавиджу в нашому правописі деякі правописні кайдани! І хто їх видумав, які Й-ські! Знову ж ті, для яких наша мова — латиня мертва, нерухома. Ненавиджу безмірне цекання: ця, ця, ця... Ікання: бійці. Закінчення на —ся, на довгохвосте — мо: будемо, чуємо...

Для чого так обтяжувати мову! Легку, гнучку і надзвичайно пластичну!

Стид і сором.

Лист до О. С. Дяченка. 4.IX. 1956.

Звичайні слова, сполучені волею автора в урочисті ряди, обертаються часом в поеми, сповнені нового хвилюючого змісту.

«Земля»

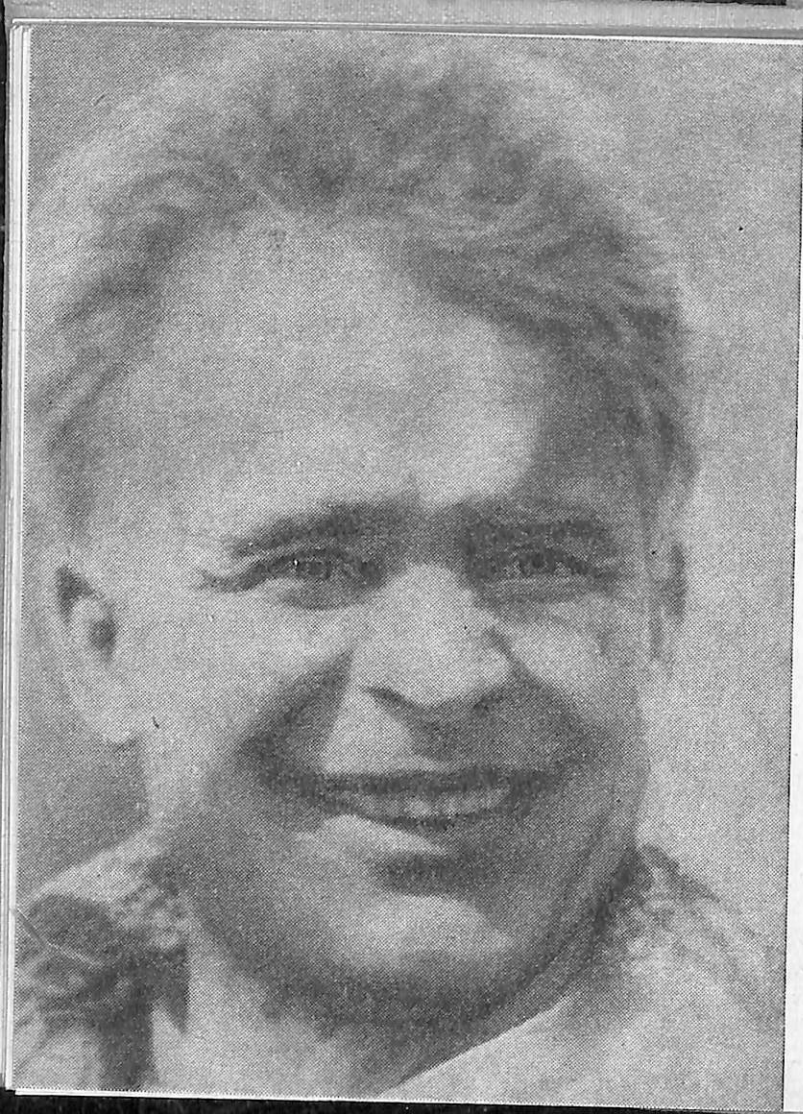
Причини сірості, безкрилості, нудної буденності нашого мистецтва полягають головним чином у тому, що автори творів стоять холодні і байдужі в одній площині з фактами, з предметами своїх творів.

Високе «умственное плоскогорье», висота і ясність точки зору художника-митця і глибина його світогляду під впливом тридцятилітньої енергії уступили своє місце ділячеству, байдужості і спекуляції на реалізмі плазунів, безідейних і дрібних.

Нема ні любові, ні пристрасті немає.

Щоденник. Останній запис.
24.XI. 1956.

ПРО СЕБЕ

Я належу людству.

Щоденник. 5.VIII. 1945.

Я майже ніколи не думав про всесвітність мого творчого значення. І жаль, що так мало я зробив: часом бракувало позитивного стимулу, а негативні ніколи мене не надихали ні на що.

Записні книжки. 12.IX. 1954.

Благословен день батьків і прадідів моїх, і мій буремний день, і день наступний всіх моїх потомків,

всіх, хто зі мною і хто покинув мене, і колиску свою, і рідну стріху, усіх, усіх, щоб не носити зла в душі і давати без кінця і дна, бо єсть я той, хто на Землі не покладає рук.

«Сіятель»

Моя біографія — важка біографія. Всі роки своєї роботи я створював фільми з надією, що це я створюю свій партквиток. Надія ще не здійснилася, бо кожен фільм заподіював мені величезних ран. В цьому значною мірою я сам винен. Мрія про справжній, великий, більшовицький, тенденційний, здоровий змістом, глибокий і сильний фільм є й досі моєю найбільшою мрією. Гадаю, що яким би не був мій шлях, я повинен до кінця залишитись тим, ким я є. Якщо у своїй подальшій роботі я такою мірою вдосконалю своє вміння, поглиблю його, що це дасть якісь результати,

я буду щасливий. Та коли моя робота, моя щирість не дадуть потрібних результатів, я прийму це як свою трагедію.

«За велике кіномистецтво»,
січень 1935 р.

В болях і труднощах росте з жертвної розколини моєї нове людське дерево, і я, родоначальник нового, у поті не покладаю рук.

«Сіятель»

В дитинстві у мене був певний нахил до споглядальності. Я був дуже мрійливим хлопчиком. Мрійливість і уява були такими сильними, що

іноді життя, здавалось, існувало в двох аспектах, які змагалися між собою,— реальному і уявному, що, проте, здався ніби здійсненим.

«Автобіографія»

Зараз, згадуючи про все своє навчання, я дивуюсь, яким неправильним, покрученим і неощадливим був мій життєвий шлях і яке нормальне і легке, ясне і щасливе сьогоденне життя нашої молоді.

«Автобіографія»

Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слу-

хати клепання коси... Часом і досі ще здається мені, що й зараз поклепай хто-небудь косу під моїм вікном, я зразу помолодшав би, подобрішав і кинувся до роботи.

«Зачарована Десна»

Ой коню, коню, не продам я тебе. Як би часом не було мені трудно, як турки й татарва не обступали на торгу мене, не розлучуся з тобою ні за яку ціну.

«Зачарована Десна»

«Звенигора» в моїй свідомості відклалася як одна з найцікавіших робіт. Я зробив її якось одним

духом — за сто днів... Це був своєрідний преїскурант моїх творчих можливостей... Картину я не зробив, а проспівав як птах.

«Автобіографія»

Фільм «Арсенал» був великою подією в моєму житті. Я виріс у ньому як політпрацівник і порозумнішав.

«Автобіографія»

...«Землю» я задумав як твір, що провіщав початок нового життя на селі.

«Автобіографія»

Я почав писати тобі, що я порожній і тихий. Себто одпочиваю. Не порожній і не тихий я. Я повний почуття огиди і безконечного жалю. Не знаю навіть, кому й жалітися. Я втратив рівновагу і спокій, спасибі їм. Часом мені здається, що я вже ні на що не здатний, і, коли я пригадаю всю свою силу і всі свої творчі плани, я питаю себе: куди ж воно так хутко поділося; яким суховієм висушило мені волосся і який злодій налив мені в душу смутку!

Лист до І. О. Соколянського.
Грудень 1932 р.

Сценарій «Аероград» я написав у Москві за два з половиною місяці. Я був весь в полоні любові до чудесного Далекого Сходу і сценарій писав з великим натхненням. Цей сценарій я міг читати напам'ять без єдиної записки.

«Автобіографія»

«Щорс» — це був найкращий мій фільм. І робота над сценарієм про Щорса і над фільмом була найвизначнішою, найзмістовнішою подією мого життя. Я писав сценарій одинадцять місяців і двадцять місяців крутив фільм. Це було ціле життя. «Щорсу» я віддав весь свій життєвий досвід... Я робив його з любов'ю і великим напруженням всіх своїх сил, як пам'ятник народу, як знак своєї любові і глибокої поваги до героя великого українського Жовтня. Я робив його з таким почуттям, начебто моя творчість здійснювалась не в мізерному целулоїді, а в камені чи в металі, начебто йому судилося жити в століттях. Я хотів бути гідним народу.

«Автобіографія»

«Тарас Бульба» — повість чудова з усіх поглядів. За своїм змістом — це опоетизований уривок з героїчної історії українського народу.

.....
Фільм «Тарас Бульба» має бути романтичним, як романтична і хвилююча сама повість. Українські степи, чудово оспівані Гоголем у його повісті, і Дніпро, і Запорозька Січ, і місячні ночі, і військові походи запорожців, і сила їх любові до батьківщини, помножена на ненависть до ворогів народу, і своєрідний, неповторний гумор, що не залишав запорожця у найважчі хвилини життя, — все це повинно надати фільмові того багатого національного українського колориту, який так люблять усі народи нашого великого Радянського Союзу.

Стаття «Тарас Бульба». I.VI. 1941.

У всіх моїх фільмах є розлука. Герої прощаються, поспішаючи кудись далеко, вперед, в інше життя — невідоме, але принаadne, краще. Вони

прощаються покvapливо і недбало і, відірвавшись, не оглядаються, щоб не розірвалося серце, а плачуть оті, що залишаються.

«Автобіографія»

Горів і я тоді у тім вогні, загинув усіма смертями людськими, звірячими, рослинними: палав, як дерево чи церква, гойдався на шибеницях, розлітався прахом і димом од вибухів катастрофічних. З м'язів моїх і потрошених кісток варили мило в середині двадцятого століття. Шкіра моя йшла на палітурки і абажури для ламп, валялась на дорогах війни, виутюжена важкими танками останньої війни людства. І сталося так, що я не стримався одного разу і, вигукуючи з полум'я бойові гасла й заклики до лютої помсти ворогам, гукнув: «Болить мені, болить!»

— Чого ти крикнув! — укорили мене. — Що при-

звело тебе до цього в такий великий час — біль, страх!

— Страждання. Я художник, пробачте, і уява завжди складала мою радість і моє прокляття. Вона раптом зрадила мене. При спогляданні лиха здалось мені на одну якусь мить, що загинув не село моє, а весь народ. Чи може бути щось жахливішого в світі!

«Зачарована Десна»

Я не зовсім люблю свої картини. Часом я їх не люблю зовсім. Я їх жалію, як дітей незграбних і не досить вродливих, але моїх рідних. І мені здається до цього часу, що хороша, по-справжньому зроблена картина моя ще десь попереду.

«Автобіографія»

Я — режисер, який завжди служив у своїй творчості проблематиці сьогоdnішнього дня. Це я і вважаю головним завданням кіно.

Лекція 13 лютого 1956 року

Я мислив образами, тому що я художник. Се була творчість радісна, легка і, здавалось, бездонна. У мене була крилата душа, і розум, і серце. Все якось гармонійно сполучалось в мені, і творчість моя радувала людей. І сам я радував людей своїм видом і вдачею.

Ішли літа. І все частіше й частіше почало здаватися мені, що я вже не той. Думання образами стало покидати мене. Із крил моїх немовби виврвало вітрами пір'я. Я став мислити ідеями, завданнями, тематичними планами, тому що мені вже точно документально відомо, на який рік в моїх почуттях створення мого Євгенія Онєгіна, мого Тараса Бульбу, короля Ліра мого заплановано.

Множество маленьких сірих людей поступово і методично, послідовно переконувало мене, що я — «ошибающийся». І, що головне, на що я здатний, — се різні «наказуемые» помилки. З великим трудом я піддавався їх обробці. Вони возненавиділи мене... Їх влада мусила ненавидіти мою владу художню. І, очевидно, в кінці кінців я здався, бо я думаю тепер теж ідеями. У мене їх багато. І всі вони прекрасні й високі, і живуть вони в мені... Тільки образи покинули мене. Одвернулись од мене мої улюблені, рідні, дорогі...

Записні книжки. 15.X. 1954.

Я ніколи не був боягузом у творчості, але завжди несучи в собі страх до роботи і неспокій. З ними я не розлучуся, поки житиму.

«Автобіографія»

Я думаю — не знаю, як там в інших галузях,— що в мистецтві треба рухатись на позитивних імпульсах. Я був багато хвалений і не раз осуджений за свої роботи і прийшов до висновку, що мірою поступу творчого життя повинно бути добро, а не зло. І значно легше і продуктивніше працювати з позитивними імпульсами, ніж з негативними.

«Автобіографія»

Доле моя!

Світе мій великий!

Благословляю вас, що не впіймали ви мене. Що не дали мені в руки ні меча, ні клейнода, ні печаті, ні заборонного статуту. Що звільнили ви мене од тягаря управління чи його видимості, що не дали в мої руки скрижалів законів людських, не примусили забороняти, гнати, не терпіти, розлучати.

Що ношу я царство свободи в своєму серці.
Що можу думати неухильно тільки про велике

76

і піднімати природу до самого себе, аби вона відображала мою душу. Що можу радуватися малому, і сорадуватися одверто, і жаліти вільно, знаючи, що тільки через повноту й свободу жалості людина остається людиною, а не каменем з викарбуваними на ньому письменами законів людських!

Що можу простити стільки, скільки не дано простити ні одному цареві.
Я прощаю многих, многих.

Щоденник. Листопад 1945.

Мені потрібні зустрічі з народом, з моїми людьми, аби помножити себе, свої думки і почуття, братаючись думками й почуттями з іншими. І жити треба тим, що є хорошого й красивого в людях. Не слід затуляти очі на лихе, але щаслива доля — хороше в людях.

Записні книжки, 20.X. 1952.

77

Світе мій, чому любов до свого народу є націоналізм! В чім його злочин! Які нелюди придумали отсе от знуцання над життям людським!

Щоденник. 19.І. 1944.

Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недобррозичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту,— невже любов до свого народу є націоналізм! Чи націоналізм — в непотуранні глупоті людей чиновних, холодних діляг, чи в невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче! Нащо обернули Ви моє життя на муку! Для чого одняли в мене радість! Розтоптали чоботом моє ім'я!

Проте я прощаю Вас. Бо я є частина народу. Я все-таки більше за Вас. Буваючи вельми малим, прощаю Вам малість Вашу і зло, бо й Ви недосконалі, як би не молились Вам люде. Бог є. Але ім'я йому — випадок.

Щоденник. 27.VII. 1945.

Єдине, що мене заспокоює,— моє чисте сумління. Не буржуазний я і не націоналіст. І нічого, крім добра, щастя і перемоги, не бажав і руському народу, і партії, і Сталіну, і братство народів вважав і вважаю своїм ідеалом. Любов же до свого народу і страждання його стражданнями не може принизити моїх поглядів. Прощаю всіх, хто заподіяв мені зло. Не хочу носити в душі зла.

Щоденник. 21.II. 1944.

Не могу я складатися з одних молекул ентузіазму. Я людина!..

«Поема про море»

Благословенна будь, моя незаймана дівиче Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя. Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

«Зачарована Десна»

Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної, ясної. Підійдіть до берега. Подумайте. Станьте на пісочку коло самої води, лівою долонею торкніться води. Нехай тече вода далеко за пороги, сюди на Низ, до мене. Може, я побачу чи почую. Річко моя, життя моє, де ж я так і чому забарився, чого так пізно прийшов до твого берега, теплого і чистого! На твої ясні води, на урочисті зорі, що дивляться в тебе з неба! Люблю я воду твою ласкаву, животворящу. І береги твої чисті, і всіх людей простих, що трудяться, живучи на твоїх берегах. Кланяюсь тобі за ласку, за багатство, що дала ти моєму серцю, за те, що, дивлячись на тебе, роблюсь я добрим, людяним і щасливим, що могу любити тебе все життя, річко моя, душа мого народу.

Записні книжки. 15.X. 1952.

Люблю Дніпро — велику річку мого народу, чисте ласкаве повітря, ясне небо, і широту у всьому,

І стриманість у пейзажі, і величавий спокій. І ніде мені не хотілося б так жити, як тут, на чудесному рідному березі, ніде й ніколи я не проймався так любов'ю до людей, як тут. Каховка, де колись у минулому столітті батракував ще молодий мій батько, стала батьківщиною мого серця, вітчизною найдорожчих моїх почуттів... Я благословляю життя велике і прекрасне і благословляю свою долю, що обдарувала мене такими дарами. Всіх людей сьогодні я люблю, люблю свій уряд, партію свою, хоч до неї й не записаний у канцеляріях, і несу в собі тільки її зміст, мету і обов'язок перед світом.

Записні книжки. 12.1X. 1954.

Птиці летять надо мною, хвилюють мене. Мене завжди хвилюють птиці у вечірньому небі.

«Поема про море»

Стаю таким добрим, що вже птиці можуть сідати на мою білу голову.

Записні книжки. 5.X. 1952.

Пишу, пишу, недосипаю ночі. Минуле і сучасне проходить перед очима. Гримлять бої й запеклі пристрасні змагання в моїй розбурханій уяві. Кров, і біль, і сльози, й сміх, і часом глум виринають з безодні спогадів і линуть у потоці великих подій, як шумовиння в весняній бистрині.

В нелюдських труднощах розпавсь у мене на очах мій клас. На очах рождалося з нього нове людство. На очах вмирало кілька раз в небачених кількостях, перед якими давно затьмаривсь би вже Дантів ад.

Не думайте, шановне товариство, дивлячись велику і страшну мою картину, якщо у вас недобре на умі, не думайте поживитись зі смислу мого життя. Все знаю. І сам себе питаю — пощо

описую недоліки й страждання, пощо сміюся часом над собою (читайте: над світом), і плачу, і лаюся, для чого і во ім'я чого! Во ім'я любові. Во ім'я правди і слави народу мого... О, як же мало можна висловити!

Записні книжки, 4.III. 1953.

ЗМІСТ

Замість передмови	5
АФОРИЗМИ	11
ПРО ТВОРЧІСТЬ	41
ПРО СЕБЕ	63

Думи Довженко. Сборник.
(На українском языке). Ху-
дожне оформлення М. Л. Пі-
калова. Редактор С. П. Плачин-
да. Художній редактор Р. Ф. Лі-
патов. Технічний редактор
Г. Ф. Яценко. Коректор
А. П. Чепурна. Здано на вироб-
ництво 18.III. 1968. Підписано
до друку 26.VII. 1968. Формат
60X90^{1/32}. Фіз. друк. арк. 2,75.
Умовн. друк. арк. 2,75. Обл.-
вид. арк. 1,44. Тираж 20 000.
Зам. 82. Ціна 23 коп. Видав-
ництво ЦК ЛКСМУ «Молодь»,
Київ, Пушкінська, 28. Книжко-
ва фабрика «Жовтень» Комітету
по пресі при Раді Міністрів
УРСР, Київ, вул. Артема, 23а.

